

УДК 339.1:633.1 Доц. Р.В. Волошин, канд. екон. наук; доц. Л.І. Заставнюк, канд. екон. наук – Тернопільський національний економічний університет

ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНА НА СВІТОВОМУ РИНКУ

Досліджено особливості формування конкурентних переваг українського зерна у контексті зіставлення із показниками Росії, Казахстану і ЄС. Проаналізовано кількісні та вартісні параметри експорту зернових, рівень та динаміку цін, порівняльних переваг та цінової еластичності попиту. Запропоновано основні напрями посилення ступеня використання реального експортного потенціалу зернового ринку України.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, порівняльні переваги, експорт, зерно, зернові культури, зовнішня торгівля, еластичність попиту, експортна ціна.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. стали періодом найбільшої глобалізації міжнародної торгівлі, до якої, приєднавшись до Світової організації торгівлі в 2008 р., долучилася й Україна. Цей процес супроводжувався лібералізацією багатьох сфер національної економіки та зовнішньоторговельних відносин, відповідно до чого структуру виробництва і торгівлі нашої країни було істотно трансформовано. Поряд із цим, зміни відбулися і в системі міжнародної торгівлі, яка вслід за фінансовою сферою також піддалася кризовим явищам, що, водночас, стало причиною для перегляду окремих інституцій та інструментів міжнародного регулювання торгівлі, а також переоцінки конкурентної позиції країнами світу.

В таких умовах Україна стала однією із країн, яка чи найбільше постраждала від глобальної економічної кризи. Одним із секторів економіки, що зберіг, а в окремих сегментах збільшив свої конкурентні позиції та переваги в зовнішній торгівлі став агропромисловий комплекс, зокрема його зернопродуктовий підкомплекс.

Питання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції України загалом й зернових зокрема є предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. Найбільш ґрунтовними з них є праці: В.І. Власова, М.Я. Дем'яненка, С.М. Кваші, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та інших. Однак в умовах динамічних змін невіршеними залишаються конкретні науково-прикладні завдання щодо оцінювання конкурентних переваг українського зерна на світових ринках у контексті їх зіставлення із географічно найближчими конкурентами; встановлення джерел формування та характеру цих переваг; оцінювання їх динаміки і тенденцій.

Метою дослідження є визначення на основі кількісних розрахунків наявних конкурентних переваг України в сегменті зовнішньої торгівлі зерном, зіставлення їх із показниками географічно найближчих конкурентів та формування висновків щодо їх динаміки і тенденцій. Отримані результати дадуть змогу зробити деякі рекомендації щодо структури товарного експорту України, доцільності її трансформації, наявності та походження конкурентних переваг українського зерна на світових ринках.

Методи дослідження. Оцінювання конкурентних переваг українського зерна на світовому ринку потребує обчислення їх рівня, а також їх аналізу в часовому та просторовому вираженні. Методологічну основу дослідження

становила класична політекономія, та запропоновані нею індекси абсолютних та порівняльних переваг, що випливають із обсягів експорту та його структури, а також теорія конкурентних переваг М. Портера.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна торгівля є важливим інструментом для отримання додаткового економічного ефекту, що сприяє економічному зростанню країни. Проте умовою для його досягнення є наявність так званих порівняльних переваг на експортовану та імпортовану продукцію, які формують основу конкурентних переваг країни і дають змогу отримувати економічну вигоду обом торговельним партнерам.

Серед теорій, заснованих на розрахунках конкурентних переваг, варто виділити: теорію абсолютних переваг А. Сміта, теорію порівняльних переваг Д. Рікардо, теорію факторних пропорцій Хекшера-Оліна та теорію конкурентних переваг М. Портера. Перша теорія, стверджує, що країна, яка володіє доступнішими факторами виробництва для певного товару має абсолютні порівняльні переваги під час його зовнішньої торгівлі із іншою країною. Теорія Рікардо припускає, що порівняльна перевага проявляється у разі розходжень у рівнях технологій і виявляється шляхом порівняння відносних галузевих витрат, затрачуваних на виробництво двох товарів у двох країнах. Теорія Хекшера-Оліна пояснює наявність тих чи інших порівняльних переваг відмінностями в забезпеченості країн факторами виробництва і в пропорціях факторів, необхідних для виробництва тих чи інших товарів. Країна буде володіти порівняльною перевагою у виробництві товарів, що потребують відносно більшої кількості того фактора виробництва, який є у неї в достатку. Теорія конкурентних переваг М. Портера зазначає, що для успіху на світовому ринку необхідне поєднання правильно обраної конкурентної стратегії фірми з конкурентними перевагами країни. При цьому автор виділяє чотири детермінанти конкурентної переваги країни: забезпеченість факторами виробництва; параметри внутрішнього попиту на продукцію цієї галузі; наявність у країні конкурентоспроможних галузей – постачальників; національні особливості стратегії, структури й суперництва фірм.

В основі усіх теорій стоїть поняття конкуренції та похідної від неї конкурентоспроможності. На рівні товару в узагальненій формі конкурентоспроможність трактується як систему взаємопов'язаних характеристик товару, що відповідають вимогам ринку і конкурентного середовища, або здатність товару бути більш привабливим для споживача (покупця) порівняно з іншими виробами аналогічного виду і призначення. Що стосується базових чинників, які формують конкурентоспроможність в АПК, та, відповідно, її конкурентні переваги, то С.П. Ярошенко групує їх так:

- природно створена фундаментальна частина чинників, які діють у сільському господарстві – земля, її надра, води, природна і культурна рослинність, біокліматичний потенціал, тварини, птиця тощо;
- виробничий потенціал, попередньо створений працею людини – засоби праці, оборотні фонди, інженерні комунікації тощо;
- науково-технічний прогрес;
- продуктивність праці [8, с. 21].

Зазначимо, що відповідно до теорії М. Портера, наведений перелік варто доповнити параметрами внутрішнього попиту на продукцію галузі; на-

явністю у країні конкурентоспроможних галузей – постачальників; національними особливостями стратегії, структури й конкурентного середовища. Названі детермінанти свідчать про домінування серед факторів конкурентних переваг українського зерна двох ключових чинників:

- природної частини чинників – родючість ґрунтів та природо-кліматичні умови;
- параметрів внутрішнього попиту, відповідно до чого експорт українського зерна зумовлюється низьким рівнем його внутрішнього споживання на кормові цілі.

Перший із названих чинників створює умови для формування кількісних параметрів зерна та, в окремих випадках, його якісних характеристик. Другий – створює передумови для утримання низької ціни експорту українського зерна. Решта чинників, або впливають на стан конкурентних переваг не істотно, або ж їхній вплив має негативний характер.

З метою більш чіткого розуміння сутності порушеної проблематики доцільно розрахувати низку індикаторів, що використовують у практиці для оцінювання міжнародної конкурентоспроможності. Н.Є. Голомша в процесі дослідження конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках використовує індекси відносної експортної конкурентоспроможності (Relative Export Advantage Index – RXA), відносної залежності від імпорту (Relative Import Penetration Index – RMP) та відносних торговельних переваг (Relative Trade Advantage Index – RTA) [2, с. 85].

Перші два індекси є складовими індексу відносних переваг, який розраховують як:

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMP_{ij} \quad (1)$$

де RXA_{ij} – індекс відносної експортної конкурентоспроможності i -го товару у j -ій країні, який визначають як:

$$RXA_{ij} = \left(X_{ij} / \sum_{l \neq j} X_{il} \right) / \left(\sum_{k, k \neq i} X_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} X_{kl} \right) \quad (2)$$

де: X – експорт; i та k – товари; j та l – країни; RMP_{ij} – індекс відносної залежності від імпорту i -го товару у j -ій країні, для розрахунку якого застосовують таку формулу:

$$RMP_{ij} = \left(M_{ij} / \sum_{l \neq j} M_{il} \right) / \left(\sum_{k, k \neq i} M_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} M_{kl} \right), \quad (3)$$

де: M – імпорт; i та k – товари; j та l – країни.

Поряд із індексом відносних порівняльних переваг часто застосовують індекс фактичних порівняльних переваг певної країни за конкретною товарною групою, яку позначають, як RCA_{ij} і розраховують за формулою:

$$RCA_{ij} = (X_{ij} - M_{ij}) / [T_{kj} (T_{iw} / T_{kw})], \quad (4)$$

де: X – експорт; M – імпорт; i – продукт; j – країна; k – вся продукція; W – світ; $T = (X+M)/2$ [6, с. 12]. Додатне значення індексів свідчить про існування порівняльних переваг, від'ємне – про їх відсутність. Зростання значення індексів відображає зростання порівняльних переваг.

З погляду конкуренції на глобальному зерновому ринку, то тут важливе значення має географічний чинник, відповідно до чого, значні обсяги зерна експортуються морським та океанським транспортом або через транскордонне залізничне з'єднання. При цьому основними географічними конкурентами України є Росія та Казахстан, які активно користуються транзитними можливостями України під час експорту зерна в Європу та країни Пн. Африки. Європейський Союз, із яким в Україні є спільний кордон, є важливим конкурентом, як один із найбільших виробників зернових культур у світі, а також партнером, як один із найбільших споживачів зерна. Тому, в процесі дослідження ми розрахували індекси порівняльних переваг, а також провели їх зіставлення із фізичними та вартісними параметрами експорту зерна. При цьому особливу увагу було приділено ціновому фактору (табл.).

Табл. Динаміка окремих параметрів зовнішньої торгівлі основними зерновими культурами (пшеницею, ячменем, кукурудзою) України, ЄС, Росії і Казахстану, за період 2001-2011 рр.

Регіон / країна	2001	2002	2006	2009	2010	2011
Світ						
Вартість експорту, млн дол.	14555,2	15390,3	20656,0	32035,4	32675,7	47008,1
Обсяг експорту, тис. тонн	116408,0	128064,0	127606,5	153174,7	144735,9	147455,8
Ціна експорту, дол./тонну	125,04	120,18	161,87	209,14	225,76	318,79
Україна						
Вартість експорту, млн дол.	233,1	682,6	595,8	1778,0	906,4	1070,3
Обсяг експорту, тис. тонн	2852,6	8304,0	4671,3	12882,6	4859,6	4097,3
Ціна експорту, дол./тонну	81,72	82,21	127,55	138,02	186,52	261,22
RCA	5,566	15,510	7,383	15,102	7,133	5,424
RTA	5,663	16,713	9,361	19,156	8,525	6,009
Ed – еластичність попиту	-	164,723	0,560	0,237	2,172	0,497
Росія						
Вартість експорту, млн дол.	144,0	776,0	1368,5	2753,0	2069,1	3671,2
Обсяг експорту, тис. тонн	1638,0	10279,1	9704,6	16821,2	11848,3	15186,0
Ціна експорту, дол./тонну	87,9	75,5	141,0	163,7	174,6	241,7
RCA	0,232	3,786	3,038	4,527	3,062	3,461
RTA	-0,199	3,021	2,282	3,818	2,552	3,068
Ed – еластичність попиту	-	9,046	0,755	0,100	4,373	1,731
Казахстан						
Вартість експорту, млн дол.	321,1	325,1	522,8	632,9	752,9	517,7
Обсяг експорту, тис. тонн	3046,2	3944,4	4194,8	3229,0	3301,8	1783,9
Ціна експорту, дол./тонну	105,4	82,4	124,6	196,0	228,0	290,2
RCA	18,735	16,608	9,596	6,493	9,256	9,155
RTA	16,776	14,746	8,219	5,717	7,716	6,234
Ed – еластичність попиту	-	0,051	11,005	1,964	1,147	1,542
ЄС						
Вартість експорту, млн дол.	3759,4	3776,4	5913,9	10342,3	11175,3	13770,6
Обсяг експорту, тис. тонн	30968,0	30801,1	36671,1	48000,0	50651,0	42395,9
Ціна експорту, дол./тонну	121,4	122,6	161,3	215,5	220,6	324,8
RCA	0,097	0,031	0,178	0,284	0,367	0,269
RTA	0,165	0,034	0,354	0,559	0,759	0,511
Ed – еластичність попиту	-	0,456	1,874	0,646	3,266	0,545

Джерело: Сформовано автором на основі даних UNCTADstat

Як бачимо з таблиці, загальна динаміка експорту основної групи зернових культур є позитивною, проте має низку особливостей. Так, найстабільніший ріст вартісних та фізичних показників експорту спостерігався по ЄС. Що стосується України та Росії, то для них притаманні істотні зміни в обсягах експорту, що свідчить про нерегульованість питань зовнішньої торгівлі зерновими культурами (нестабільне виробництво, мінлива зовнішньоекономічна політика, логістичні та інституційні проблеми експорту). Казахстан з аналізованої групи країн став єдиним із негативною динамікою експорту зернових.

Аналіз порівняльних переваг, водночас засвідчив їх наявність по усіх країнах. Водночас, він показав істотне переважання показників України та Казахстану над показниками Росії та, особливо, Європейського Союзу. Об'єктивною причиною цього є частка зерна у загальній структурі експорту: для ЄС пріоритетнішим є виробництво і торгівля високотехнологічними товарами, для Росії – енергоносіями; для Казахстану і України – експорт зерна є одним із основних в структурі зовнішньої торгівлі (1,74 % та 5,25 відповідно проти 0,4 % для ЄС та 0,9 % для Росії, за даними 2011 р.). Проте, як свідчить аналіз ціни експорту, між останніми є істотна відмінність у характері конкурентних переваг: Казахське зерно позиціонується як високоякісне і продається за цінами, що на 10-20 % вищі за українські. На загал же, ціни експорту основної групи зернових з України є найнижчими в аналізованому переліку країн, що підтверджує емпіричні спостереження щодо характеру чинників експорту, відповідно до чого експортна пропозиція формується за рахунок низького рівня внутрішнього попиту на фуражне зерно.

У цьому контексті важливе значення має еластичність попиту на експортовані аналізованими країнами зерно. Так, не беручи до уваги його екстремальні значення (2002 р. для України та Росії, 2006 р. для Казахстану тощо), зауважимо, що як для продовольчої продукції, еластичність попиту є високою. Однак, зважаючи на ріст цін на зернові за останні 10 років, що становив більше, ніж 250 %, така ситуація є наслідком загострення продовольчої кризи. Незважаючи на це, цінова еластичність попиту на основні зернові культури для України із врахуванням вище наведених обмежень, була найнижчою, тобто ціни досить слабо реагували на зростання попиту на зерно у світі. Найвищий рівень еластичності попиту за досліджуваний період, за невеликим винятком, був притаманний Європейському Союзу. Виходячи із цього, можна зробити висновок про те, що Україна навіть у сегменті дешевого зерна не до кінця реалізує власний експортний потенціал.

Оцінюючи динаміку конкурентних переваг та інших параметрів експорту, зауважимо високий рівень нестабільності показників України, Росії та Казахстану порівняно із Європейським Союзом, що свідчить про недостатній рівень розвитку інституцій зовнішньої торгівлі та, відповідно, наявність потенціалу для покращення кількісних та якісних показників в досліджуваній сфері. Поряд із тим зазначимо посилення сировинного характеру українського зернового експорту, тоді, як Казахстан з кожним роком збільшує обсяги експорту продуктів перероблення зерна.

Отже, головною конкурентною перевагою українських експортерів на світовому ринку є ціна. В.І. Губенко стверджує, що для збереження і підвищення цінової конкурентоспроможності українські товаровиробники і уряд

повинні підтримувати внутрішні ціни на енергоресурси і сировину на рівні 60-70 % світових та на оплату праці – на рівні 25-35 % [3, с. 6]. Зіставлення структур експорту групи досліджуваних країн показав найбільш яскраво виражений сировинний характер зернового експорту в Україні. Тому в цій сфері доцільно вжити рішучих дій щодо збільшення виробництва та експортної пропозиції високоякісного зерна та продуктів перероблення. Окрім цього, важливий резерв зростання обсягів експорту зерна з України міститься у досягненні стабільності виробництва та правил функціонування ринку. Це підвищить рівень довіри до України в світі, а також покращить мотивацію міжнародних компаній до участі у функціонуванні аграрного ринку.

Література

1. Бурковський І.Д. Основні напрямки підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності в аграрній сфері економіки / І.Д. Бурковський, А.В. Бурковська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – Вип. 3, т. 1. – С. 103-110.
2. Голомша Н.Є. Конкурентоспроможність зернових на аграрному ринку / Н.Є. Голомша // Економіка АПК: міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2009. – № 12. – С. 83-88.
3. Губенко В.І. Конкурентоспроможність продукції АПК: стан та можливості в умовах глобалізації / В.І. Губенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук. журнал. – Сер.: Економіка та менеджмент. – 2010. – Вип. 5.2. – С. 3-7.
4. Кваша С.М. СОТ та пріоритети аграрної економічної науки / С.М. Кваша // Економіка АПК: міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2008. – № 5. – С. 8-12.
5. Кузнецова І. Яка ж роль відведена Україні в світовому виробництві та експорті пшениці? / І. Кузнецова // Зерно і хліб: наук. журнал. – 2008. – № 2. – С. 3-6.
6. Лука О.Ф. Регулювання експортно-імпоротної діяльності з урахуванням порівняльних переваг сільського господарства України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 – "Організація управління, планування і регулювання економікою" / О.Ф. Лука / Національний аграрний університет. – К., 2004. – 21 с.
7. Саблук П.Т. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуля // Економіка АПК: міжнар. наук.-виробн. журнал. – 2008. – № 12. – С. 69-75.
8. Ярошенко С.П. Актуальні проблеми фінансового забезпечення конкурентоспроможності агропромислового комплексу України / С.П. Ярошенко // Вісник Української академії банківської справи: наук. журнал. – 2000. – № 1 (8). – С. 20-23.

Волошин Р.В., Заставнюк Л.І. Оценка конкурентных преимуществ украинский зерна на мировом рынке

Исследованы особенности формирования конкурентных преимуществ украинского зерна в контексте сопоставления с показателями России, Казахстана и ЕС. Проанализированы количественные и стоимостные параметры экспорта зерновых, уровень и динамика цен, сравнительных преимуществ и ценовой эластичности спроса. Предложены основные направления усиления степени использования реального экспортного потенциала зернового рынка Украины.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, сравнительные преимущества, экспорт, зерно, зерновые культуры, внешняя торговля, эластичность спроса, экспортная цена.

Voloshyn R.V., Zastavniuk L.I. Evaluation of Ukrainian grain competitive edge on the world market

The features of Ukrainian grain competitive advantages formation in the context of comparison with indicators of Russia, Kazakhstan and the EU are investigated. Quantitative analysis and cost parameters of grain exports, the level and dynamics of prices, comparative advantage and price elasticity of demand are analyzed. The basic directions of increasing the extent real export potential of the grain market of Ukraine using are suggested.

Keywords: competitiveness, competitive advantage, comparative advantage, exports, grain, cereals, foreign trade, elasticity of demand, the export price.